

**SOMATIK FRAZELOGIZMLARNING LINGVOMADANIY
XUSUSIYATLARI**

Sog'inboyeva Shahzoda Baxtiyor qizi
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologik birliklarning somatik tipi tahlil qilinib, ular orqali o'zbek xalqi madaniyatida olamni anglashda inson a'zolari bilan bog'liq lisoniy birliklar o'rganilgan. Bunda, asosan, yurak komponenti ishtirok etgan frazeologizmlar tadqiqqa tortilgan, bu iboralar formal va struktur jihatdan o'rganib chiqilgan. Ushbu frazeologizmlar ifodalagan ma'noga qarab ularning salbiy va ijobiy ma'nolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: somatik frazeologizmlar, olamning lisoniy manzarasi, sema, semantik tahlil, somatizm, yurak komponenti, sinonimik qator, paradigma.

**LINGUOCULTURAL ASPECTS OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL
EXPRESSIONS**

Soginbayeva Shahzoda Bakhtiyor
Student of Namangan State University

Abstract: This article analyzes the somatic type of phraseological units, through which linguistic units related to human organs in the understanding of the world in the culture of the Uzbek people are studied. In this, phraseologisms with the heart component are mainly studied, these expressions are studied formally and structurally. Depending on the meaning expressed by these phraseologisms, their negative and positive meanings are analyzed.

Keywords: somatic phraseologisms, linguistic picture of the world, sema, semantic analysis, somatism, heart component, synonymous series, paradigm.

Tilshunoslikda inson tana a'zolarini bildiruvchi so'zlar, ya'ni somatizmlar, tildagi somatik frazeologizmlar tarkibida alohida o'rganiladigan hodisalardan biridir. Har bir xalq o'z tarixiy tajribasi, milliy tafakkuri, urf-odatlar, diniy qarashlari va madaniy qadriyatlarini tili orqali ifoda etadi. Ayniqsa, somatik frazeologizmlar xalqning ko'p asrlik turmush tarzi, ruhiy dunyosi va hayot falsafasini o'zida mujassam etgan barqaror til birliklaridir.

Somatik frazemalar tildagi boshqa iboralarga nisbatan yanada hissiy, obrazli va ekspressivdir. Bunday frazeologizmlarda inson tanasi a'zolari ramziy ma'no kasb etib, u orqali insonning ruhiy holati, his-tuyg'ulari, ijtimoiy munosabatlari hamda axloqiy mezonlari ifodalanadi. Masalan, "yurak", "bosh", "ko'z", "til", "qo'l", "peshona", "tish", "oyoq", "yuz" kabi leksemalar asosida yaratilgan frazeologizmlar inson kechinmalari, hatti-harakatlari va ichki dunyosini jonli tarzda yoritadi.

FRANCE

Somatik frazeologizmlarni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar jahon tilshunosligida keng yo'lga qo'yilgan. Ayrim olimlar (Vakk F., Bagautdinova G.A., Dibo A.V., Alekseyeva S.G., Vayntraub R.M., Yegorova T.I., Sedova N.A.) somatik frazemalarni bitta til doirasida tahlil qilgan bo'lsa, boshqalar (Chete T., Xarchenkogo L.I., Shashkov Yu.A., Dolgopolov Yu.A., Mugu R.Yu., Nikolina E.V., Arsentyeva E.F., Arkadyev P.M., Kononova O.A., Gumerova N.J.) ularni ikki yoki uch tildagi qiyosiy jihatdan o'rganishgan.

O'zbek tilshunosligida esa A.Isayev, O.Nazarov, Sh.Usmonova, Sh.Nazirova, H.Alimova va U.Rashidova kabi olimlarning ilmiy ishlari somatik frazeologizmlarning milliy xususiyatlarini tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, U.Rashidovanning "ko'z", "qo'l", "yurak" komponentli iboralarning semantik-paradigmatik tahliliga oid tadqiqoti bu sohada yangi ilmiy yondashuvni shakllantirgan.

Tilimizda somatik frazeologizmlar, xususan, "yurak" komponentli birliklar alohida ahamiyat kasb etadi. "Yurak" so'zi inson his-tuyg'ularining, mehr va shafqatning, ba'zan esa jur'at va qo'rquvning ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Qur'oni karimda ham "qalb" va "yurak" so'zlari inson ruhiy holatining timsoli sifatida ko'plab oyatlarda uchraydi. Masalan, "So'ngra, shundan keyin qalblaringiz qattiq bo'ldi, ular toshdek va toshdan ham qattiq" (Baqara, 74-oyat) oyatidagi qalbi qattiq iborasi tildagi somatik frazeologizm sifatida shakllangan bo'lib, o'zbek tilida "ko'ngli qattiq", "tosh yurak", "bag'ri tosh" kabi variantlar orqali ifodalanadi.

Demak, somatik frazeologizmlar — xalq tafakkurining badiiy va ma'naviy aks-sadosi bo'lib, ular milliy dunyoqarash, hissiy kechinmalar va diniy-madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu maqolada somatik frazeologizmlarning o'zbek tilidagi namunalari, ularning semantik turlari, ijobiy va salbiy konnotatsiyalari, shuningdek, "yurak" leksemasi asosidagi iboralar tizimli tahlil qilinadi. Tilshunoslikda somatizm, ya'ni inson tana a'zolarini bildiruvchi so'zlar qatnashgan birliklar somatik frazeologizmlar tarkibida o'rganiladi. Somatik frazemalarda har bir xalqning ko'p asrlik tajribasi, turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlar va an'analari o'z aksini topgan bo'ladi.¹ Tadqiqotlarning bir qismida somatik frazeologizmlar bir til doirasida (Vakk F., Bagautdinova G.A., Dibo A.V., Alekseyeva S.G., Vayntraub R.M., Yegorova T.I., Sedova N.A.), ba'zilarida ikki til (Chete T., Xarchenkogo L.I. va Shashkov Yu.A., Dolgopolov Yu.A., Mugu R.Yu., Nikolina E.V., Arsentyeva E.F., Arkadyev P.M., Kononova O.A., Gumerova N.J. kabi), uch til (Gergokova J.X., Dolgopolov Yu.A.) doirasida qiyosiy tomondan o'rganildi.²

O'zbek tilshunosligida A.Isayev, O.Nazarov, Sh.Usmonova, Sh.Nazirova, H.Alimova, U.Rashidovalar tomonidan somatik frazeologizmlarni o'rganish

¹ Ubaydullayeva X. O'zbek tilida somatik iboralar korpusining interfeysi va manbalari// Science and education in the modern world: Challenges of the XXI century – Nur-Sultan, Kazakhstan, december 2019.

² Рашидова У.Соматик фраземаларнинг тилшуносликда ўрганилиш тарихига доир // Хорижий филология. №4, 2016 йил. 75-б

FRANCE

yuzasidan olib borilgan tadqiqotlari o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning tabiatini o'rganishda muhim manbalar hisoblanadi. So'nggi yillarda U.Rashidovanning ilmiy izlanishlari alohida ahamiyatga ega. "Ko'z", "qo'l" "yurak" komponentli iboralarning semantik-paradigmatik xususiyatlari borasidagi tadqiqoti buning yorqin dalilidir.

Dunyodagi tillar frazeologizmlarining asosiy qismini somatik iboralar tashkil qilishi isbotlandi. O'zbek tili somatik frazemalarini o'rganishda "yurak", "bosh", "yuz", "peshona", "til", "tish", "burun" "bo'yin", "yelka", "ko'krak", "qorin", "bel", "tizza", "oyoq" va boshqa so'zlar ishtirok etgan somatik iboralarning ko'p uchrashi ham misol bo'la oladi.³

Quyida esa "qalb", "yurak" leksemalariga oid somatik frazeologizmlarni muqaddas manbalar, xalq og'zaki ijodi na'munalarida namoyon bo'lishini ko'rib chiqamiz.

So'ngra, shundan keyin qalblaringiz qattiq bo'ldi, ular toshdek va toshdan ham qattiq... (Baqara.74-oyat) Oyatda qo'llangan **qalbi qattiq** iborasi somatik frazeologizm hisoblanadi. Arab tilida "qalbun" so'zi qalb, ko'ngil, yurak ma'nolarini bildiradi. Demak, qalb va yurak so'zlari semantik jihatdan paradigma hosil qiladi. Ushbu ibora o'zbek tilida *ko'ngli qattiq, qattiq ko'ngil* ko'rinishida uchraydi va "rahmsiz va shafqatsiz", "haqiqatga nisbatan yopiq", "hissiz" va "sovuqqon" kabi ma'nolarda qo'llanadi. Ushbu frazeologizm *tosh ko'ngil, tosh ko'ngilli* kabi variantlarga ega. *Tosh yurak, yuragi tosh, bag'ri tosh, mehri tosh* kabilar bilan sinonimik qator hosil qiladi. *Ko'ngli bo'sh, ko'ngli yumshoq, yumshoq ko'ngil* kabilarni antonim sifatida qo'llash mumkin.

Biz yuqorida ko'rib chiqqan "yurak" komponentli somatik iboralarning (jami 44 ta) 14 tasi emotsional-ekspressivlik nuqtayi nazaridan "ijobiy" va "neytral" semaga ega, bu ularning 32 % ini tashkil etadi. Bundan kelib chiqadiki, "yurak" leksemasi ko'pincha salbiy tushuncha va holatlarni ifodalashda qo'llanadi.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, yurak komponentli frazeologizmlar tilimizda keng uchraydi va semantik jihatdan xilma-xillikni ifodalaydi. Ayrim iboralarda "yurak" leksemasi ijobiy sema anglatadi, ayrimlarida salbiy ma'no ifodalaydi. Ba'zi holatlarda neytral munosabatda qo'llanadi. Bundan tashqari, yurak leksemasi formal jihatdan fe'l, sifat va ot so'z turkumidagi so'zlar bilan birikadi. Bunday hollarda yurakning qalb, ko'ngil semalari ham namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, somatik frazeologizmlar har bir xalq tilida chuqur ma'naviy, hissiy va madaniy mazmunga ega bo'lgan barqaror birliklardir. Ular xalqning tafakkur tarzini, his-tuyg'ularini, diniy e'tiqodini va hayotiy tajribasini ifodalovchi noyob til hodisasidir.

³ Рашидова У.Соматик фраземаларнинг тилшуносликда ўрганилиш тарихига доир // Хорижий филология. №4, 2016 йил. 75-б

O'zbek tilida "yurak" komponentli frazeologizmlar o'z semantik hajmi, emotsional-ekspressivligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, "yurak" leksemasi ishtirokidagi 44 ta frazeologik birlikdan 14 tasi ijobiy yoki neytral semalarga ega bo'lib, bu 32 foizni tashkil etadi. Qolganlari salbiy konnotatsiyaga ega bo'lib, bu "yurak"ning inson his-tuyg'ulari, ruhiy kechinmalari va ijtimoiy munosabatlardagi ko'p qirrali ma'nolarini ko'rsatadi.

Yurak so'zining ijobiy ma'nodagi frazeologizmlarida (masalan, "yuragi keng", "yumshoq yurak", "ochiq yurak") insoniylik, rahm-shafqat, samimiyat kabi fazilatlar ifodalanadi. Salbiy ma'nodagi iboralarda esa ("tosh yurak", "bag'ri tosh", "yuragi qora") befarqlik, rahmsizlik, sovuqqonlik kabi hislar namoyon bo'ladi. Neytral holatdagi frazeologizmlar esa yurakning tabiiy faoliyatini, odatiy holatni ifodalaydi.

Somatik frazeologizmlarning ilmiy tahlili tilshunoslikda semantik tizimlarni, milliy tafakkur modellari va madaniy kodlarni chuqur o'rganishga xizmat qiladi. Ular orqali tilning obrazlilik qudrati, xalq ruhiyati va madaniy merosi yanada to'liq ochiladi.

Shunday qilib, somatik frazeologizmlar, xususan "yurak" komponentli birliklar, o'zbek tilining semantik boyligini, xalqning ma'naviy olamini va lisoniy tafakkurini o'rganishda muhim manba bo'lib qoladi. Bu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar o'zbek frazeologiyasining nazariy va amaliy asoslarini yanada boyitadi hamda uni jahon leksikografik jarayonlari bilan uyg'unlashtirishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол. – Тошкент: Шарқ, 2009.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент, 1978.
3. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎЗМЕ, 2006-2008. 5 жилдлик.
5. Yusupova M. Ingliz va rus tillaridagi somatik frazeologizmlarning semantik-grammatik tahlili: "Yurak" komponenti doirasida // "Экономика и социум" №2(81) 2021
6. Рашидова У.Соматик фраземаларнинг тилшуносликда ўрганилиш тарихига доир // Хорижий филология. №4, 2016 йил. 75-б
7. Рашидова У . Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили(кўз, қўл ва юрак компонентли иборалар мисолида): Филол. фанл. фалс. докт. (PhD) ... дис. автореф. – Самарқанд, 2018.
8. Адашуллоева Г. Тожик ва ўзбек тилларида шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологизмларнинг қиёсий-типологик таҳлили): Филол. фанл. фалс. докт. (PhD) ... дис. автореф. – Самарқанд, 2018.
9. Жамолхонов Ҳ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2013.
10. Kuziev U. Y. The issue of classification and description of complex structural compounds in Uzbek language //Int J Eval & Res Educ. – 2023. – T. 99. – №. 4. – P.309-314.
- 11.<https://cyberleninka.ru>.
- 12.<https://uz.vogueindustry.com>.